

Fonetika × fonologie

- Čím se zabývá fonetika? A čím fonologie?
- Zkoumají odlišné věci? Nebo pro výzkum *téhož* používají odlišné metody?
- Jaké výzkumné metody používá fonetika? Jaké fonologie?
- Patří fonetika do jazykovědy?
- Je možné mít fonologii bez fonetiky? A fonetiku bez fonologie?

kognitivní

fyzikální

externí

interní

biologická

psychologická

abstraktní

konkrétní

numerická

symbolická

kategorická

gradientní

přírodní věda

sociální věda

funkční

formální

kontinuální

diskrétní

Jak bývá popisován rozdíl mezi fonologií a fonetikou?

Fonologie

- kognitivní
- psychologická
- interní
- abstraktní
- kategorická
- diskrétní
- symbolická
- formální
- sociální věda

Fonetika

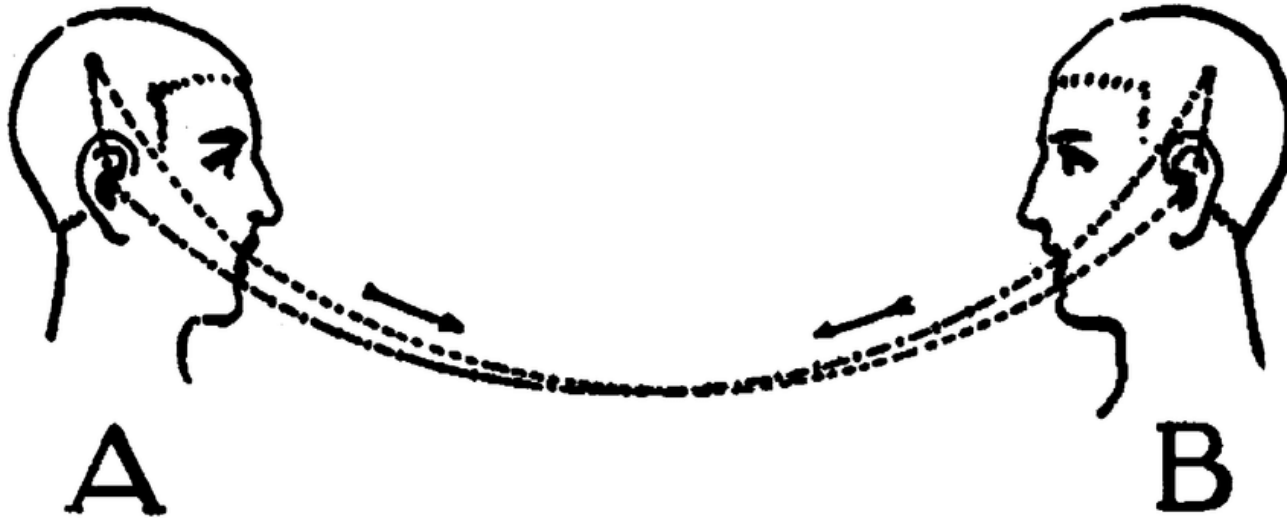
- fyzikální
- biologická
- externí
- konkrétní
- gradientní
- kontinuální
- numerická
- funkční
- přírodní věda

Poznámka

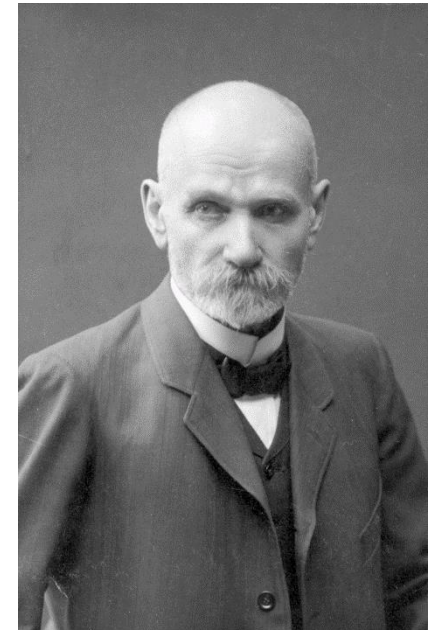
fonologie × kenologie (sem fonologie znakových jazyků)

Jak vznikla fonologie?

1) **Ferdinand de Saussure (1857–1913): langue × parole**

Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929): foném jako psychologický ekvivalent fyzické hlásky

2) Nikolaj Trubeckoj (1890–1938): hodnota (funkce) × fyzická realita

čeština: [t] → /t₁/, protože opozice s /d/

klasická řečtina: [t] → /t₂/, protože opozice s /t^h/ a /d/

sanskrt: [t] → /t₃/, protože opozice s /t^h/, /d/ a /d^h/

„v jazyce existují pouze rozdíly“ (de Saussure)

a proto:

č. [plot] *plot* → /ploT/, protože [t] není v opozici s [d]

č. [plot] *plod* → /ploT/, protože [t] není v opozici s [d]

neutralizace a archifoném

4) Edward Sapir (1884–1939): psychologická realita fonému

[plot] *plod* → /plod/, protože [plodu]

[plot] *plot* → /plot/, protože [plotu]

„percepce řeči je silně ovlivněna fonotaktickou znalostí“

VCCV → [ebzo] (Francouzi) × [ebuzo] (Japonci)

Úkoly/zájmy fonologie

Vnitřnějazyková perspektiva

- a) Jak jsou zvukové prvky využity v jazyce; *nebo jinak*: jaké zvukové prvky mají schopnost sloužit pro odlišení jedné promluvy od druhé
- b) Jaká je zvuková struktura významových jednotek

Mezijazyková perspektiva

- c) Čím se jazyky od sebe zvukově liší a co mají společného
- d) Jaké principy podmiňují výslovnost významových jednotek a do jaké míry jsou tyto principy odvoditelné z obecných principů podmiňujících stavbu všech jazyků

Perspektiva uživatele jazyka

- e) Jak je zvuková podoba jazyka uložena v mozku
- f) Jak se zvuková podoba jazyka osvojuje (učí)

Vývojová perspektiva

- g) Jak se zvuková podoba jazyka vyvíjí a mění

Pohled na fonetiku v 1. polovině 20. století

- Čistě přírodní věda, která pomocí introspekce a přístrojů zaznamenává a měří zvukové jevy nebo činnost řečových či sluchových orgánů
- Tedy částečně *fyzika*, částečně *biologie* (fyziologie)
- Nepatří do lingvistiky, protože ta je sociální vědou
- Klasifikuje zvuky řeči do tříd a podtříd (*taxonomie*)
- Tyto popisy a klasifikace jsou nezávislé na struktuře konkrétního jazyka
- Mnohé vlastnosti řeči jsou automatické a tudíž nezajímavé

* * *

Fonetika však popisuje a vysvětluje také:

- Podstatu lidské řeči
- Jak a čím se zvukové prvky od sebe liší
- Jak a proč se řeč mění

Jenže se ukázalo, že:

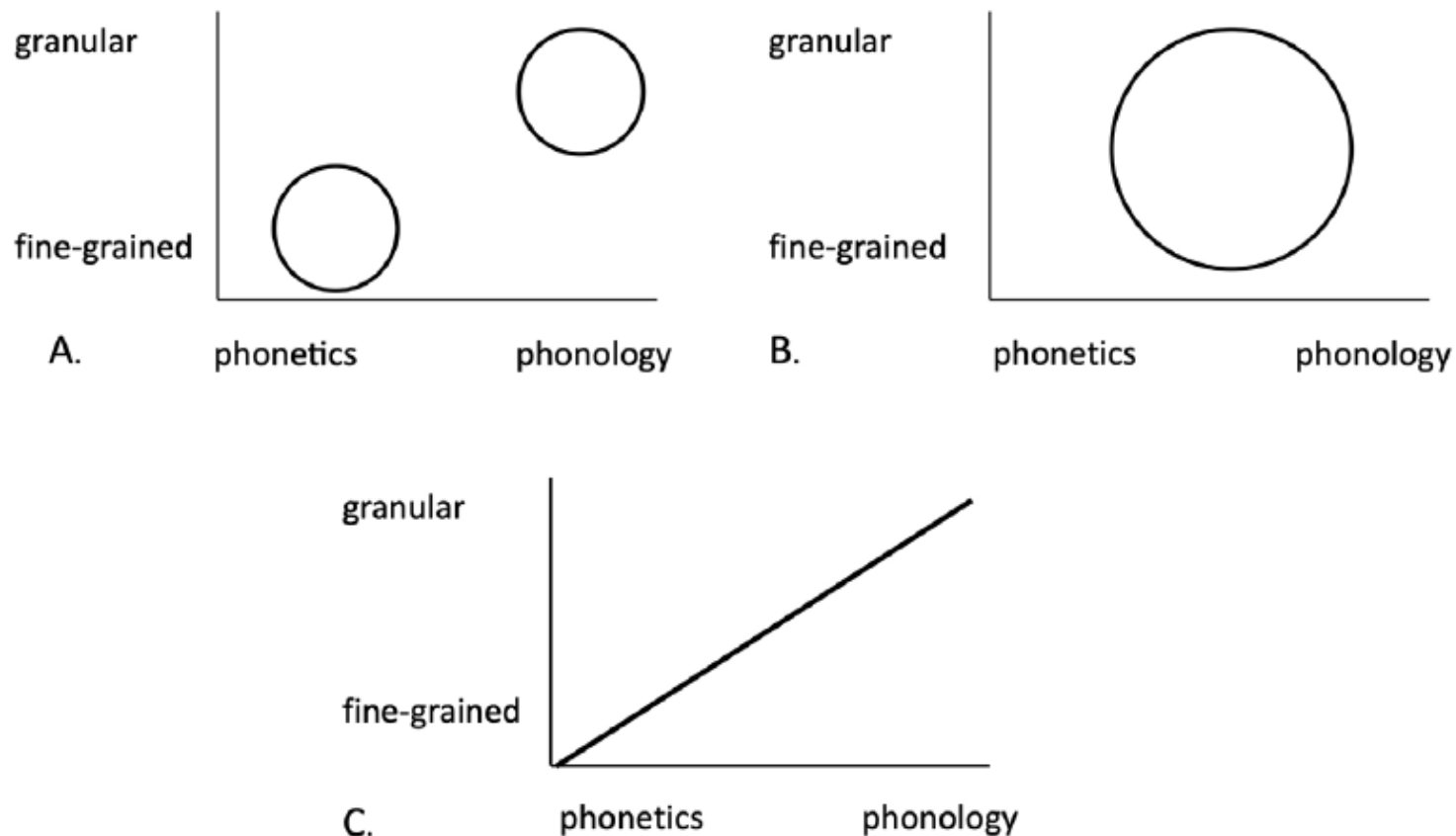
- Máme sice čím dále přesnější přístroje pro měření řeči, ale jaké prvky měřit, když nevíme nic o daném jazyce?
- Máme sice univerzální fonetickou abecedu (IPA), ale jaké zvukové prvky jí budeme zaznamenávat?
IPA, princip #65: „je obvyčejně dostatečné zaznamenat pouze distinktivní zvuky“

A zároveň že:

- Fonologickou analýzu nelze provozovat zcela bez fonetiky (např. kritérium fonetické podobnosti)
- Základní fonologické jednotky lze popsat fonetickými vlastnostmi (např. akustické distinktivní rysy)
- Mnohé i sebemenší fonetické detaily jsou naučené a jazykově specifické (např. vokalická délka × výška)

Fonetika tedy patří do lingvistiky

- Kde je ale hranice mezi fonetikou a fonologií? (*phonology/phonetics interface*)
- A je nutné mezi nimi vůbec odlišovat?

Jeden extrém: Fonologie bez fonetiky

Louis Hjelmslev (1899–1965) a *glosematika*:

- Jazyk je forma, nikoliv substance
- Fonologie jako čistě formální algebraický (symbolický) kalkulus

Formální metody + arbitrární abstraktní symboly

- Instrumentalismus: jazykový popis je dobrý, pokud je konzistentní, vyčerpávající a jednoduchý

Současnost: *Substance-free phonology* (fonologie bez substance):

- Z fonologie je třeba vyloučit cokoliv, co lze vysvětlit percepční zřetelností, ulehčením výslovnosti, historickou změnou nebo obecnými učebními mechanismy
- (Zbude ale vůbec něco?)
- Formalismus × funkcionalismus

Opačný extrém: Fonetika bez fonologie

John Ohala (1941–2020)

- Fonetika nemůže být nezávislá na fonologii (viz výše)
- Fonologie nemůže být nezávislá na fonetice, protože fonologické struktury a pravidla odrážejí fyzickou a fyziologickou stavbu řečového mechanismu

Fonologie jako samostatná disciplína není potřeba, protože:

- Fonologická pravidla pouze přeformulávají fonetická fakta, ale zároveň mají tato fakta vysvětlovat (*točíme se v kruhu*)
- Fonologické jednotky jsou pokládány za reálné věci, které jsou zajímavější než samotné řečové jevy (*reifikace/zvěcnění*)
- Předpokládáme, že jazykovědcova znalost je nutně přítomna v mysli mluvčích (*projekce*)
- Důraz na symboly a abstrakci vede k přehlížení skutečných fyzikálních vysvětlení řečových jevů (*krátkozrakost*)

Fonologie jako přírodní věda

- Od 90. let 20. století: **Laboratorní fonologie** (*Laboratory Phonology*)
- Fonologie není odlišná od fonetiky
- Fonologické kategorie, systémy, alternace a další projevy jazykové struktury by se měly studovat kvantitativními metodami fonetiky
- Tedy ne jako symbolické, diskrétní, kategoriální jevy, ale jako gradientní a kvantitativní jevy

a) [voda] *voda* × [vot] *vod*

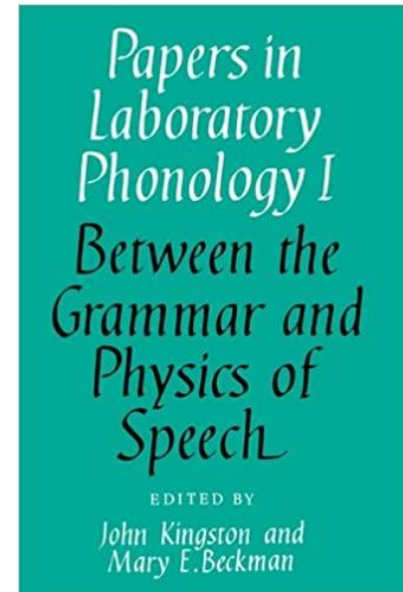
tradiční f.: popis alternace [d] a [t], neutralizace znělosti

laboratorní f.: jaké fonetické procesy vedou k této alternaci?

b) ráz v češtině

tradiční f.: popis distribuce, funkce

laboratorní f.: zlepšuje přítomnost rázu srozumitelnost řeči?

Argumenty proti jednotné foneticko-fonologické teorii:

- Současný výzkum ukazuje, že kognitivní procesy obecně lze efektivně vysvětlit pomocí komplexních, abstraktních a symbolických struktur
- Experimenty ukazují, že vnímání a hodnocení fonologických jevů je jak kategoriální (např. je \times není [p] nebo [b]), tak gradientní (např. míra přípustnosti slova)
- Je jednodušší si rozdělit práci než mít jednu velkou teorii (kognitivní → fonologické; fyzikální → fonetické)

Závěry:

- Fonologie není nezávislá na fonetice, ale nelze ji ani bez fonetiky provozovat (to samé naopak)
- Hranice mezi nimi nemusí být ostrá

